

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ 2017-2018

**Ψυχοκοινωνική &
Ηθική Ανάπτυξη**

Κυριακή Γ. Γιώτα
Ψυχολόγος MSc., Ph.D.

Erik Erikson (1902-1994)

- 1902: Φρανκφούρτη Γερμανίας
- 1933: Βοστώνη, ΗΠΑ ο πρώτος ψυχαναλυτής της πόλης
- Πολλά συναισθηματικά προβλήματα οφείλονται στη σύγχυση ταυτότητας

Erik Erikson: Ψυχοκοινωνική Θεωρία

- Η ανάπτυξη συνεχίζεται μέχρι τη γεροντική ηλικία, μέσα από τη διαχείριση των ψυχοκοινωνικών κρίσεων που εμφανίζονται σε κάθε ηλικία, τις οποίες λύνει ο άνθρωπος με τη συμβολή συγκεκριμένων κοινωνικών παραγόντων που έχουν ιδιαίτερη σημασία.
- Η θεωρία του Erikson υπογράμμισε το ρόλο του περιβάλλοντος, τόσο στην πρόκληση των κρίσεων, όσο και στην επίλυση τους.

Τα ψυχοκοινωνικά στάδια του Erik Erikson

Οι Ηλικίες του Ανθρώπου	Ψυχοκοινωνικές “Κρίσεις”	Σημαντικοί Κοινωνικοί Παράγοντες
1ος χρόνος	Βασική εμπιστοσύνη-Δυσπιστία	Μητέρα ή μητρική επιρροή
2ος χρόνος	Αυτονομία-Αμφιβολία	Γονείς
Προσχολική ηλικία (3-5ος χρόνος)	Πρωτοβουλία-Ενοχή	Οικογένεια
Σχολική ηλικία (6-12ος χρόνος)	Φιλοπονία-Κατωτερότητα	Γειτονιά-Σχολείο
Εφηβεία (13-20ος χρόνος)	Ταυτότητα-Σύγχυση ρόλων	Ομάδες Συνομηλίκων Μοντέλο αρχηγού
Νεανική Ηλικία (21-40ος χρόνος)	Οικειότητα-Απομόνωση	Φύλοι ή ερωτικοί σύντροφοι Ανταγωνισμός, συνεργασία
Μέση Ηλικία (41-65ος χρόνος)	Δημιουργικότητα-Αδράνεια	Οικογένεια-Κοινωνία
Γεροντική Ηλικία (65 ^{ος} χρόνος και άνω)	Ικανοποίηση-Απόγνωση	Κοινωνία-Ανθρωπότητα

Erik Erikson: Ψυχοκοινωνική Θεωρία

- 8 ηλικιακά στάδια: στάδια ανάπτυξης & ψυχοκοινωνικές κρίσεις (χαρακτηρίζονται από δύο αντίθετους πόλους που εμφανίζονται τη δεδομένη χρονική στιγμή)
- Ψυχοκοινωνική κρίση: το σύνολο των κρίσιμων ζητημάτων στα οποία πρέπει να ανταποκριθούν τα άτομα καθώς διανύουν καθένα από τα οκτώ στάδια της ζωής τους

Τα ψυχοκοινωνικά στάδια του Erik Erikson

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2

Τα στάδια ανάπτυξης της προσωπικότητας και της κοινωνικής ανάπτυξης κατά τον Erikson

Καθώς αναπτύσσονται οι άνθρωποι, σύμφωνα με τον Erik Erikson, έρχονται αντιμέτωποι με μια σειρά ψυχοκοινωνικών κρίσεων, που διαμορφώνουν την προσωπικότητα. Κάθε κρίση επικεντρώνεται σε μια συγκεκριμένη όψη της προσωπικότητας και αφορά τη σχέση του ατόμου με άλλα άτομα.

ΣΤΑΔΙΟ	ΗΛΙΚΙΕΣ ΚΑΤΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ	ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ	ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΜΦΑΣΗ
I	Γέννηση έως 18 μηνών	Εμπιστοσύνη – δυσπιστία	Μητρικό πρόσωπο	Να πάρει Να ανταποδώσει
II	18 μηνών έως 3 ετών	Αυτονομία – αμφιβολία	Πατρικά πρόσωπα	Να βασιστεί Να ανεξαρτητοποιηθεί
III	3 έως 6 ετών	Πρωτοβουλία – ενοχή	Κυρίως οικογένεια	Να κάνει (= επιδίωξη) Να προσποιηθεί (= παιγνίδι)
IV	6 έως 12 ετών	Φιλοπονία – κατωτερότητα	Γειτονιά, σχολείο	Να κάνει πράγματα Να κάνει πράγματα μαζί με άλλους
V	12 έως 18 ετών	Ταυτότητα – σύγχυση ρόλων	Ομάδες συνομηλίκων και ηγετικά πρότυπα	Να είναι ο εαυτός του (ή να μην είναι) Να μοιραστεί τον εαυτό του
VI	Νεότητα	Οικειότητα – απομόνωση	Σύντροφοι στη φιλία, το σεξ, τον ανταγωνισμό, τη συνεργασία	Να χάσει και να βρει τον εαυτό του σε έναν άλλο
VII	Μέση ηλικία	Παραγωγικότητα – αυτοαπορρόφηση	Κατανομή της εργασίας και κοινό σπιτικό	Να φροντίζει
VIII	Ωριμότητα	Ολοκλήρωση – απελπισία	«Ανθρώπινο είδος», «Το είδος μου»	Να είναι, μέσω της ως τότε ύπαρξής του Να αντιμετωπίσει την ανυπαρξία

Πηγή: *Childhood and Society* του Erik H. Erikson. Copyright 1950, © 1963 W. W. Norton & Company, Inc. ανανεωμένο © 1978, 1991 Erik H. Erikson. Αναδημοσίευση κατόπιν αδείας της W. W. Norton & Company, Inc.

Στάδιο 1: εμπιστοσύνη – δυσπιστία 1 έως 18μηνών

- Αν το βρέφος νιώθει ότι οι ανάγκες του ικανοποιούνται μόλις προκύψουν, αναπτύσσει το συναίσθημα της βασικής εμπιστοσύνης, της ασφάλειας και της αισιοδοξίας.
- Αν όμως νιώθει ότι το περιβάλλον του το παραμελεί, αναπτύσσει το συναίσθημα της δυσπιστίας, της καχυποψίας και της ανασφάλειας προς τους άλλους και τον κόσμο.

<https://www.youtube.com/watch?v=PnFKaaOSPmk>

<https://www.psychologynow.gr/psychology-in-our-life/family-and-kids/2667-theoria-proskollisis-kai-eidi-desmoy-i-sxesi-miteras-vrefous-kai-i-simasia-tis-gia-tin-metepeita-anaptyksi-tou-paidioy.html>

Στάδιο 2: αυτονομία – αμφιβολία 18 μηνών έως 3 ετών

- Αν το παιδί νιώθει ότι οι γονείς του και οι γύρω του αναγνωρίζουν την ανάγκη να ενεργεί με το δικό του τρόπο και με το δικό του ρυθμό, αναπτύσσει το συναίσθημα ότι ασκεί έλεγχο πάνω στον **εαυτό του και το περιβάλλον**, έτσι αποκτά αυτονομία.
- Αν το παιδί νιώθει ότι οι γονείς του δείχνουν υπερπροστατευτική διάθεση και δεν το αφήνουν να αυτενεργεί, αναπτύσσει το συναίσθημα της ντροπής και της αμφιβολίας για το αν μπορεί να **κάνει κάτι καλά**.

Στάδιο 3: πρωτοβουλία – ενοχή 4-5 ετών

- Αν το περιβάλλον αποδέχεται τις πρωτοβουλίες του παιδιού και το ενθαρρύνει να ενισχύσει την αυτόβουλη εξερεύνηση του περιβάλλοντος, το παιδί αναπτύσσει το συναίσθημα της πρωτοβουλίας.
- **Αντίθετα**, αν το παιδί νιώθει ότι οι γονείς είναι επικριτικοί με αυτές του τις πρωτοβουλίες ή τις τιμωρούν αυστηρά, τότε αναπτύσσει το συναίσθημα της ενοχής.

Τα 4 στάδια γνωστικής ανάπτυξης κατά τον Piaget

Τα στάδια της ανάπτυξης της σκέψης σύμφωνα με τη θεωρία του Jean Piaget	
ΣΤΑΔΙΟ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ
1. Αισθησιοκινητικό (από τη γέννηση έως 2 ετών)	Διαφοροποιεί τον εαυτό του από τους άλλους. Αναγνωρίζει τον εαυτό του ως δράστη της ενέργειας και αρχίζει να ενεργεί σκόπιμα. Για παράδειγμα, σπρώχνει ένα σύρμα για να θέσει σε κίνηση ένα αντικείμενο που μπορεί να κινηθεί ή κουνάει μια κουδουνίστρα για να κάνει θόρυβο. Επιτυγχάνει τη μονιμότητα του αντικειμένου: αντιλαμβάνεται ότι τα πράγματα συνεχίζουν να υπάρχουν ακόμα και όταν δεν είναι παρόντα.
2. Προενοιολογικό (2 έως 7 ετών)	Μαθαίνει να χρησιμοποιεί τη γλώσσα και να αναπαριστά τα αντικείμενα με εικόνες και λέξεις. Η σκέψη του είναι ακόμα εγωκεντρική: έχει δυσκολία να λάβει υπόψη του τη γνώμη των άλλων. Κατηγοριοποιεί τα αντικείμενα με βάση μόνο ένα χαρακτηριστικό: Για παράδειγμα, βάζει στην ίδια ομάδα όλους τους κόκκινους κύβους ανεξάρτητα από το σχήμα ή όλους τους τετράγωνους κύβους ανεξάρτητα από το χρώμα.
3. Συγκεκριμένων λογικών ενεργειών (7 έως 12 ετών)	Μπορεί να σκέφτεται λογικά για τα αντικείμενα και τα γεγονότα. Επιτυγχάνει τη διατήρηση του αριθμού (6 ετών), της μάζας (7 ετών) και του βάρους (9 ετών). Κατηγοριοποιεί τα αντικείμενα με βάση περισσότερα του ενός χαρακτηριστικά και μπορεί να τα σειριοθετεί με βάση μόνο μια διάσταση όπως π.χ. το μέγεθος.
4. Τυπικών λογικών ενεργειών (12 ετών και άνω)	Μπορεί να σκέφτεται λογικά για αφηρημένες έννοιες και να ελέγχει τις υποθέσεις συστηματικά. Αρχίζει να ενδιαφέρεται για υποθετικά, μελλοντικά και ιδεολογικά προβλήματα.

Ο ρόλος του παιχνιδιού

Τύπος Παιχνιδιού	Ηλικία	Ορισμός	Παραδείγματα
Λειτουργικό παιχνίδι	1-2 ετών	Απλές, επαναλαμβανόμενες κινήσεις με ή χωρίς αντικείμενα	Τρέχει γύρω γύρω, τσουλάει ένα αυτοκινητάκι πίσω-μπρος
Δημιουργικό παιχνίδι	3-6 ετών	Δημιουργεί ή κατασκευάζει κάτι	Κατασκευάζει σπίτια από τουβλάκια, ζωγραφίζει, συναρμολογεί ένα παζλ
Παιχνίδι προσποίησης	3-7 ετών	Υποδύεται ρόλους	Παίζει τις κουμπάρες, τη δασκάλα ή το γιατρό, ενεργώντας ως ήρωας της τηλεόρασης
Παιχνίδια με κανόνες	6-11 ετών	Κατανοεί και ακολουθεί τους κανόνες	Παίζει επιτραπέζια παιχνίδια, χαρτιά, μπάσκετ κ.λπ.

Η ζώνη επικείμενης ανάπτυξης ή ζώνη της εγγύτερης δυνητικής ανάπτυξης

Δάσκαλος ή Γονιός

Οι δραστηριότητες τις οποίες μπορεί να φέρει εις πέρας (εσωτερική φωνή του παιδιού)

Αλληλεπίδραση

Δραστηριότητες που δεν εμπίπτουν ακόμα στο ρεπερτόριο ικανοτήτων του μαθητή

Δραστηριότητες που βρίσκονται στο όριο των δυνατοτήτων του παιδιού

Στάδιο 4: φιλοπονία – κατωτερότητα 6-11 ετών

- Αν το οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον ενθαρρύνει το ενδιαφέρον του παιδιού να γνωρίσει τον κόσμο γύρω του, θα αναπτυχθεί το συναίσθημα της εργατικότητας και της φιλοπονίας.
- Αντίθετα, αν το περιβάλλον ενοχοποιήσει αυτές τις προσπάθειες και θεωρήσει ότι οι προσπάθειες του παιδιού δε γίνονται με τον κατάλληλο τρόπο, τότε το παιδί θα εισπράξει απόρριψη, θα βιώσει συναισθήματα της αναξιότητας και κατωτερότητας, οπότε θα πάψει και να προσπαθεί.

Στάδιο 5: ταυτότητα – σύγχυση ρόλων

12-18 ετών

- Στην περίπτωση που πάνε όλα καλά σε αυτό το στάδιο το άτομο αποκτά αυτοπεποίθηση για την εσωτερική του ομοιομορφία και φανερώνει ενδείξεις καλής σταδιοδρομίας.
- Στην αντίθετη περίπτωση υπάρχει δυσκολία ανάληψης ρόλων, έλλειψη προτύπων και αίσθηση ευτέλειας.

Κρίση & Αναζήτηση ταυτότητας

- **Διάχυση ταυτότητας:** Είναι η περίπτωση που ο έφηβος δεν έχει διερευνήσει καθόλου ο ίδιος και δεν έχει δεσμευτεί σ' αυτήν.
- **Αποκλεισμός ταυτότητας:** Τα άτομα με επιδεικνύουν υψηλά επίπεδα δέσμευσης, χωρίς όμως να έχουν διερευνήσει εναλλακτικές πεποιθήσεις, αρχές, αξίες και στόχους.
- **Αναστολή ταυτότητας:** Τα άτομα αυτά δεν έχουν δεσμευτεί πλήρως, αλλά έχουν διερευνήσει επαρκώς και εξακολουθούν να αναζητούν τις αρχές και τους στόχους της ταυτότητάς τους.
- **Επίτευξη ταυτότητας:** Βρίσκεται στο υψηλότερο εξελικτικό στάδιο και χαρακτηρίζεται από υψηλό επίπεδο τόσο διερεύνησης όσο και δέσμευσης.

Στάδιο 6: οικειότητα – απομόνωση νεότητα 18-35 ετών

- Στη φάση αυτή, το άτομο σταθεροποιείται στην επαγγελματική ζωή και δημιουργεί τη δική του οικογένεια.
- Το σημαντικό σημείο στη φάση αυτή είναι να κατορθώσει να προσφέρει αγάπη, αλλά και να αποδέχεται τη στοργή και την αγάπη που του προσφέρουν.
- Τα θετικά: η αμοιβαιότητα & το μοίρασμα, σε διαφορετική περίπτωση έχουμε επιφανειακές σχέσεις, άρνηση δέσμευσης & απομόνωση.

Στάδιο 7: παραγωγικότητα - στασιμότητα μέση ηλικία 35-65 ετών

- Βασική αίσθηση της παραγωγικότητας είναι η φροντίδα, δηλαδή, το ενδιαφέρον του ατόμου να αναλάβει την ευθύνη να καθοδηγήσει την επόμενη γενιά

Στάδιο 8: Πληρότητα – απελπισία (άνω των 65 ετών)

- Αναλογισμός της πορείας της ζωής & επίλυση της τελευταίας κρίσης της ταυτότητας τους

ΤΑ ΨΥΧΙΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΤΑΔΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΤΑ ERIK ERIKSON (1902 - 1994)

Ηλικία*	Στάδιο	Σημαντικά γεγονότα και κοινωνικές επιδράσεις	Φρόνιτ
Γέννηση ως 1 έτους	Θεμελιώδης εμπιστοσύνη κατά δυσπιστίας	Τα βρέφη μαθαίνουν να εμπιστεύονται άλλους για να φροντίζουν τις βασικές ανάγκες τους. Αν αυτοί που τα φροντίζουν αρνούνται ή είναι ασυνεπείς στη φροντίδα τους, το βρέφος μπορεί να δει τον κόσμο ως ένα επικίνδυνο μέρος γεμάτο αναξιόπιστους ανθρώπους. Η μητέρα ή η πρώτη τροφός είναι ο κοινωνικός παράγοντας κλειδί.	Στοματικό
1 ως 3 ετών	Αυτονομία κατά ντροπής και αμφισβήτησης	Τα παιδιά μαθαίνουν να είναι αυτόνομα (να τρέφονται και να ντύνονται μόνα τους, να προσέχουν την υγιεινή τους κ.λπ.). Η αποτυχία να επιτευχθεί αυτή η ανεξαρτησία μπορεί να ωθήσει το παιδί να αμφιβάλει για τις δυνατότητές του και να αισθανθεί ντροπή. Οι γονείς είναι οι κοινωνικοί παράγοντες κλειδί.	Πρωκτικό
3 ως 6 ετών	Πρωτοβουλία κατά ενοχής	Τα παιδιά προσπαθούν να ενεργούν σαν μεγάλοι, δεχόμενοι ευθύνες που ξεπερνούν την ικανότητά τους να τις χειριστούν. Μερικές φορές υιοθετούν στόχους ή αναλαμβάνουν δραστηριότητες που συγκρούονται με αυτές των γονιών τους και των άλλων μελών της οικογένειας και αυτές οι συγκρούσεις μπορεί να τα κάνουν να αισθάνονται ένοχα. Η επιτυχής επίλυση αυτής της κρίσης απαιτεί μια ισορροπία: το παιδί πρέπει να διατηρήσει μια αίσθηση πρωτοβουλίας κι ωστόσο να μάθει να μην προσκρούει στα δικαιώματα, προνόμια ή τους στόχους των άλλων. Η οικογένεια είναι ο κοινωνικός παράγοντας κλειδί.	Φαλλικό
6 ως 12 ετών	Εργατικότητα κατά αισθήματος κατωτερότητας	Την περίοδο αυτή το παιδί συγκρίνει τον εαυτό του με τους ομοίους του. Τα παιδιά μαθαίνουν σημαντικές κοινωνικές και ακαδημαϊκές δεξιότητες. Αν είναι εργατικά, αποκτούν κοινωνικές και ακαδημαϊκές ικανότητες και νιώθουν αυτοεπιβεβαίωση. Αποτυχία στην απόκτηση αυτών των σημαντικών ιδιοτήτων οδηγεί σε αισθήματα κατωτερότητας. Σημαντικοί κοινωνικοί παράγοντες είναι οι δάσκαλοι και οι όμοιοί τους.	Λανθάνον
12 ως 20 ετών	Ταυτότητα κατά σύγχυσης ρόλων	Ο έφηβος καταπιάνεται με το ερώτημα "ποιός είμαι"; Η περίοδος αυτή είναι το σταυροδρόμι μεταξύ παιδικής ηλικίας και ωριμότητας. Οι έφηβοι πρέπει να καθιερώσουν βασικές κοινωνικές και επαγγελματικές ταυτότητες, ειδάλλως θα παραμείνουν μπερδεμένοι σχετικά με τους ρόλους που πρέπει να παίξουν ως ενήλικες. Ο κοινωνικός παράγοντας κλειδί είναι η παρέα των ομοίων.	Πρώμο γενετήσιο (εφηβεία)

Ηλικία*	Στάδιο**	Σημαντικά γεγονότα και κοινωνικές επιδράσεις	Φρόιντ
20 ως 40 ετών (νεότητα)	Οικειότητα κατά απομόνωσης	Πρωταρχικό καθήκον σε αυτό το στάδιο είναι η δημιουργία ισχυρών φιλικών σχέσεων και η επίτευξη συναισθημάτων αγάπης και συντροφικότητας (ή μοιρασμένης ταυτότητας) με έναν άλλο άνθρωπο. Αν ο έφηβος δεν μπορέσει να δημιουργήσει φιλίες ή μια στενή σχέση τότε πιθανότατα βιώνει συναισθήματα μοναξιάς και απομόνωσης. Κοινωνικοί παράγοντες κλειδιά στο στάδιο αυτό είναι οι εραστές, σύζυγοι και στενοί φίλοι (και των δύο φίλων).	Γενετήσιο
40 ως 65 ετών (μέση ηλικία)	Παραγωγικότητα κατά απραξίας	Σε αυτό το στάδιο, οι ενήλικες έχουν καθήκον να γίνουν παραγωγικοί στη δουλειά τους και να αναθρέψουν τις οικογένειές τους ή/και να φροντίσουν τις ανάγκες των νέων ανθρώπων. Αυτό το μέτρο “παραγωγικότητας” καθορίζεται από την καλλιέργεια καθενός. Αυτοί που είναι ανίκανοι ή απρόθυμοι να αναλάβουν αυτές τις ευθύνες θα γίνουν στάσιμοι και/ή εγωκεντρικοί. Σημαντικοί κοινωνικοί παράγοντες είναι οι σύζυγοι, τα παιδιά και οι κοινωνικοί κανόνες.	Γενετήσιο
Τρίτη ηλικία	Πληρότητα του εγώ κατά απελπισίας	Ο γηραιότερος ενήλικας αναπολεί τη ζωή του, βλέποντάς την είτε ως σημαντική, παραγωγική και ευτυχή εμπειρία είτε ως μεγάλη απογοήτευση, γεμάτη ανεκπλήρωτες υποσχέσεις και απραγματοποίητους στόχους. Οι εμπειρίες της ζωής καθενός, ιδιαίτερα οι κοινωνικές εμπειρίες, καθορίζουν την έκβαση αυτής της τελευταίας κρίσης της ζωής.	Γενετήσιο

Προεκτάσεις της θεωρίας του Erikson

- Δε βιώνουν όλοι στον ίδιο βαθμό ή την ίδια χρονική στιγμή τις κρίσεις των σταδίων
- Τα ηλικιακά διαστήματα αντιπροσωπεύουν ιδανικές περιόδους επίλυσης κρίσεων

Ηθική Ανάπτυξη

Ιστορική αναδρομή: Αρχαίοι χρόνοι

- **ΣΩΚΡΑΤΗΣ:** Αποδέσμευσε το στοιχείο της ηθικής από τη συνήθεια και τη θρησκεία και θεμελίωσε την ηθική πάνω στη λογική του ανθρώπου.
- **ΠΛΑΤΩΝ:** Κανείς δεν είναι κακός με τη θέλησή του αλλά μόνο από άγνοια. Η ουσία της αρετής μπορεί να ταυτιστεί με τη γνώση του καλού.
- **ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ:** Η ηθική δεν περιορίζεται στο ατομικό επίπεδο αλλά στο κοινωνικό. Κορυφαία θέση για την ηθική ανάπτυξη προσέδωσε στη φιλία.

Ιστορική αναδρομή – Νεότεροι χρόνοι

- **FREUD:** Η ηθικότητα είναι αποτέλεσμα του φόβου για τιμωρία.
- **ROUSSEAU:** Το παιδί γεννιέται με μια φυσική προδιάθεση για το καλό και με κίνητρα για την εκδήλωση της συμπάθειας και φροντίδας για τους άλλους.
- **LOCKE:** Το παιδί δε γεννιέται ούτε καλό, ούτε κακό, αλλά ως άγραφος χάρτης - μπορεί να αναπτύξει την ηθικότητα, εγγράφοντας σε αυτόν τις προσωπικές εμπειρίες που αποκτά από το περιβάλλον.
- **KANT:** Ο άνθρωπος έχει μια έμφυτη ηθική συνείδηση με εγωιστικά και αλτρουιστικά κίνητρα και μόνο με τη λογική μπορεί να δίνει λύσεις στις συγκρούσεις μεταξύ των κινήτρων του.

Θεωρίες της ηθικής ανάπτυξης

Μοντέλο	Θεωρίες	Προσέγγιση
Εσωτερίκευσης	<ul style="list-style-type: none">• Ψυχαναλυτική• Κοινωνικής μάθησης• Γνωστικο-κοινωνική	Η ηθική αναπτύσσεται με τη μάθηση και την αποδοχή των νόμων της κοινωνίας
Κατασκευαστικό	Γνωστικο-εξελικτική	Επικεντρώνεται στο πως οι άνθρωποι εξετάζουν τις αξίες και τις συμπεριφορές, δηλ. πως κατανοούν την ηθική

Piaget

Ηθικά διλήμματα: ζεύγη μικρών ιστοριών με παραπλήσιο θέμα, για να διαπιστώσει με ποια κριτήρια κρίνουν τα παιδιά τις ηθικές παραβάσεις (κλοπή, ζημιά, ψέμα).

1. Προηθικό στάδιο ηθικής ανάπτυξης (4-5 ετών)
2. Στάδιο ηθικού ρεαλισμού/ ετερόνομης ηθικής (5^ο με 9ο έτος)
3. Στάδιο του Ηθικού Σχετικισμού/ αυτόνομη ηθική (>10 ετών)

- Ήταν μια φορά ένα αγόρι που το έλεγαν Γιάννη. Ο Γιάννης ήταν στο δωμάτιό του. Η μητέρα του το φώναξε για φαγητό. Ο Γιάννης κατευθύνθηκε προς την πόρτα του δωματίου του. Αλλά πίσω από την πόρτα βρισκόταν μία καρέκλα, πάνω στην οποία υπήρχε ένας δίσκος με 15 ποτήρια. Μη γνωρίζοντας ο Γιάννης την ύπαρξη του δίσκου πίσω από την πόρτα, την άνοιξε απότομα με αποτέλεσμα να πέσει κάτω ο δίσκος και να σπάσουν όλα τα ποτήρια.
- Ήταν μια φορά ένα αγόρι που το έλεγαν Χάρη. Μια μέρα που η μητέρα του έλειπε από το σπίτι, ο Χάρης προσπάθησε να πιάσει το βάζο με τη μαρμελάδα που ήταν μέσα στο ντουλάπι της κουζίνας. Ανέβηκε πάνω σε μία καρέκλα και άπλωσε το χέρι του. Αλλά η μαρμελάδα ήταν πολύ ψηλά και δεν μπορούσε να τη φτάσει. Καθώς προσπαθούσε να την πιάσει έσπρωξε 1 ποτήρι, με αποτέλεσμα να πέσει το ποτήρι κάτω και να σπάσει.

- ο Κώστας συναντά μια μέρα ένα φίλο του, που είναι πάρα πολύ φτωχός. Ο φίλος του αυτός του είπε ότι δεν είχε φαγητό εκείνη την ημέρα. Ο Κώστας δεν είχε χρήματα, αλλά μπήκε σε ένα φούρνο και έκλεψε μία φρατζόλα. Έτρεξε και την έδωσε αμέσως στο φίλο του.
- Η Έλλη μπαίνει σε ένα κατάστημα. Εκεί βλέπει μία ωραία κορδέλα και σκέφτεται πως θα πήγαινε πολύ με το καινούργιο της φόρεμα. Έτσι, όταν η πωλήτρια γύρισε την πλάτη και κοίταξε αλλού, η Έλλη έκλεψε την κορδέλα και έφυγε.

Προ-ηθική περίοδος ($\leq 4/5$ χρόνια)

- Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας *δεν κατανοούν την έννοια των κανόνων γενικά (ηθικών και μη) ούτε και τους λόγους για τους οποίους οι κανόνες υπάρχουν.*
- Κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού τούς ενδιαφέρει να παίζουν τα ίδια και να περνούν καλά χωρίς να εφαρμόζουν συγκεκριμένους κανόνες. Συνήθως, αν εφαρμόζουν κάποιους κανόνες, αυτοί είναι *ιδιοσυγκρασιακοί-προσωπικοί κανόνες (π.χ., ποδόσφαιρο χωρίς συγκεκριμένους κανόνες αποδεκτούς από όλους).*
- *Επιπλέον, οι γονείς και τα μεγαλύτερα παιδιά είναι πιο ανεκτικοί με αυτή τη συμπεριφορά των μικρών παιδιών.*

Προ-ηθική περίοδος ($\leq 4/5$ χρόνια)

- Οι ιδέες τους για το τι είναι σωστό ή λάθος (καλό ή κακό) είναι αυθαίρετες. Όταν ρωτηθούν ποιο αγόρι είναι πιο άτακτο στις παραπάνω ιστορίες και γιατί, απαντούν με τυχαίο τρόπο.
- Προς το τέλος αυτής της περιόδου, τα παιδιά αρχίζουν να αναγνωρίζουν τους κανόνες παρατηρώντας τη συμπεριφορά των μεγαλύτερων και μιμούμενοι αυτούς.

Στάδιο του ηθικού ρεαλισμού (Ετερόνομη Ηθική, 5-9 χρόνια)

- Το παιδί κατανοεί την έννοια του κανόνα και αναπτύσσει την πεποίθηση ότι **οι κανόνες πρέπει να ισχύουν και να εφαρμόζονται σε κάθε περίπτωση (οι κανόνες υπάρχουν για να εφαρμόζονται και όχι για να παραβιάζονται).**
- **Κανόνες = ‘ηθικά απόλυτα’** που καθορίζονται από κάποια ανώτερη δύναμη (Θεός, γονείς, δάσκαλοι, αστυνομία κ.ά.) και γι’ αυτό δεν μπορούν να αλλάξουν. Οι κανόνες είναι απόλυτοι και αμετάβλητοι (‘σωστό’ = πάντα υπακοή στους κανόνες).

Στάδιο του ηθικού ρεαλισμού (Ετερόνομη Ηθική, 5-9 χρόνια)

- Η ηθικότητα μιας πράξης κρίνεται με γνώμονα τις συνέπειές της και **ΟΧΙ** την πρόθεση ή τα κίνητρα κάποιου.
- *Κατά συνέπεια, κρίνουν ότι ο Γιάννης ήταν πιο άτακτος από το Χάρη, επειδή η πράξη του προκάλεσε μεγαλύτερη ζημιά.*
- **Σύμφυτη Δικαιοσύνη:** Τα παιδιά πιστεύουν ότι κάθε παράβαση κανόνα αναπόφευκτα θα τιμωρηθεί.

- Piaget: «Είναι το ένα παιδί πιο άτακτο από το άλλο;»
- Παιδί: «Το πρώτο είναι πιο άτακτο, γιατί έσπασε δεκαπέντε φλιτζάνια.»
- Piaget: «Αν ήσουν ο πατέρας τους πιο θα τιμωρούσες πιο πολύ;»
- Παιδί: «Το παιδί που έσπασε τα δεκαπέντε φλιτζάνια.»
- Piaget: «Γιατί τα έσπασε;»
- Παιδί: «Η πόρτα έκλεισε πολύ απότομα και τα έσπρωξε. Δεν το ήθελε να σπάσει.»

Στάδιο του ηθικού σχετικισμού (Αυτόνομη Ηθική, >10 χρόνια)

- Οι κανόνες αρχίζουν να αμφισβητούνται, δε θεωρούνται πλέον 'ιεροί' ή 'απαράβατοι' (κάθε παράβαση κανόνα δεν τιμωρείται αναγκαστικά).
- Τα παιδιά κατανοούν ότι οι κανόνες της κοινωνίας είναι αυθαίρετοι, αντιμετωπίζονται ως απλές **κοινωνικές συμβάσεις** που υπάρχουν γιατί έχουν προηγηθεί συμφωνίες μεταξύ των ενδιαφερόμενων μελών.
- Πιο διαλλακτική στάση απέναντι τους κανόνες. **Οι κανόνες μπορούν να αλλάξουν.**

Στάδιο του ηθικού σχετικισμού (Αυτόνομη Ηθική, >10 χρόνια)

- Η πρόθεση του ατόμου αρχίζει να λαμβάνεται υπόψη από τα παιδιά προκειμένου να προβούν σε μια ηθική κρίση.
- Δεν υπάρχει απολύτως σωστό ή λάθος. Η ηθική δεν εξαρτάται από τις συνέπειες μιας πράξης, αλλά από την πρόθεση που την υποκίνησε.
- Έτσι, τα παιδιά κατανοούν ότι ο Χάρης είναι ο πιο άτακτος από τα δύο παιδιά (μεγαλύτερη βαρύτητα στα κίνητρα και στις προθέσεις και μικρότερη στο μέγεθος της ζημιάς που η πράξη προκάλεσε).

Προϋποθέσεις αλλαγής σταδίου σκέψης

- 1) **Γνωστικές αλλαγές:** αποβολή του εγωκεντρισμού της σκέψης ο οποίος εμποδίζει το παιδί να λάβει υπόψη του τις προθέσεις των άλλων.
- 2) **Κοινωνικές εμπειρίες:** τα παιδιά απομακρύνονται όλο και περισσότερο από την εξουσία των ενηλίκων, περνούν περισσότερο χρόνο με συνομηλίκους 'ίδιου status', κατανοούν την ύπαρξη διαφορετικών απόψεων/ προθέσεων, επιχειρηματολογούν υπέρ της δικής τους άποψης, συνεργάζονται με άλλους, λαμβάνουν από κοινού αποφάσεις, αναγνωρίζουν τη διαδικασία θέσπισης κανόνων μέσα από αμοιβαίες συμφωνίες και όχι ως παράγωγων ανώτερων δυνάμεων, αλλά και το ότι οι κανόνες δεν είναι απόλυτοι και μπορούν να αλλάζουν.

Κριτική θεώρηση στη θεωρία του Piaget

A. Ως προς την ηλικία που αποβάλλεται ο εγωκεντρισμός:

Οι έρευνες που μελέτησαν την ανάπτυξη της Θεωρίας του Νου έδειξαν ότι τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν τις προθέσεις των άλλων σε πολύ μικρότερη ηλικία (3-5 ετών) από ό,τι υποστήριζε ο Piaget.

Κριτική θεώρηση στη θεωρία του Piaget

B. Ως προς τη μεθοδολογία του Piaget:

- *ι. Στις ιστορίες που έδινε ο Piaget στα παιδιά, η πρόθεση των ηρώων συγκρούεται με το μέγεθος της ζημιάς που προκλήθηκε.*
- *Όταν αυτή η μεταβλητή ληφθεί υπόψη (δηλ. όταν το μέγεθος της ζημιάς διατηρηθεί σταθερό/ίδιο και στις δύο ιστορίες), διαφοροποιώντας μόνον την πρόθεση του ήρωα, τότε ακόμη και πολύ μικρά παιδιά (5 ή 6 ετών) δίνουν απαντήσεις λαμβάνοντας υπόψη την πρόθεση.*
- ***ΑΡΑ, τα παιδιά περνούν στο στάδιο του ηθικού σχετικισμού πολύ νωρίτερα από την ηλικία που ο Piaget είχε προτείνει.***

Κριτική θεώρηση στη θεωρία του Piaget

- ii. Ο Piaget δεν εξέτασε ο ίδιος εμπειρικά εάν οι σχέσεις των παιδιών με τους συνομηλίκους τους επιδρούν στην ηθική ανάπτυξη.
- **ΩΣΤΟΣΟ**, άλλοι ερευνητές έδειξαν ότι πράγματι η αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους έχει υψηλότερους δείκτες θετικής συσχέτισης με την ηθική ανάπτυξη από ό,τι η αλληλεπίδραση με τους ενηλίκους.

Κριτική θεώρηση στη θεωρία του Piaget

- Kruger (1992): Έρευνα για το ρόλο των αλληλεπιδράσεων με τους συνομηλίκους στην ηθική ανάπτυξη.
- Δείγμα: Δύο ομάδες παιδιών ηλικίας 8 ετών.
- Διαδικασία: Ζήτησε από τα παιδιά της πρώτης ομάδας να συζητήσουν μια σειρά από ηθικά διλήμματα με τη μητέρα τους και από τα παιδιά της δεύτερης να συζητήσουν τα ίδια διλήμματα με ένα συνομήλικό τους.
- Η ηθική σκέψη των παιδιών αξιολογήθηκε δύο φορές: πριν και μετά από τις συζητήσεις αυτές.

Κριτική θεώρηση στη θεωρία του Piaget

- Έρευνα Kruger (1992)
- **Αποτελέσματα:** Τα παιδιά στην ομάδα των συνομηλίκων ήταν πιο ικανά να σκέπτονται ηθικά (στη δεύτερη αξιολόγηση) από ό,τι τα παιδιά στην ομάδα με τις μητέρες.
- **Ερμηνεία:** Πιθανόν τα παιδιά στην ομάδα με τις μητέρες να υιοθετούσαν αυθόρμητα τις απόψεις τους. Στην ομάδα των συνομηλίκων, όμως, τα παιδιά συμμετείχαν ενεργά στο διάλογο και έκαναν προσπάθειες να επιλύσουν το ηθικό δίλημμα που τους είχε τεθεί.

Lawrence Kohlberg (1927-1987)

- Καθηγητής του Harvard
- Επηρεασμένος από τις ιδέες του J. Piaget
- Τρία επίπεδα ηθικής σκέψης, με ιδιαίτερα γνωρίσματα το καθένα, όπου το κάθε επίπεδο περιλαμβάνει δύο στάδια

Kohlberg και Ηθική Ανάπτυξη

- Ο Kohlberg χρησιμοποίησε ιστορίες με υποθετικά ηθικά διλήμματα. Συνήθως το δίλημμα στρεφόταν γύρω από (α) την υπακοή ενός κανόνα, ενός νόμου, μιας εξουσίας ή (β) την ανάληψη δράσης η οποία εναντιωνόταν στον κανόνα, νόμο ή στην εξουσία, αλλά ήταν για το καλό άλλων.
- Τις ιστορίες αυτές τις έδινε σε παιδιά και εφήβους και τους ζητούσε να διατυπώσουν τις απόψεις τους για την ορθότερη έκβαση του διλήμματος.
- Μία από τις πιο γνωστές ιστορίες του Kohlberg είναι η ιστορία του Heinz.

- Σε μια πόλη, κάπου στην Ευρώπη, μια γυναίκα πέθαινε από καρκίνο. Υπήρχε ένα φάρμακο που μπορούσε να τη σώσει, ένα είδος ραδίου που είχε ανακαλύψει πρόσφατα ένας φαρμακοποιός της πόλης. Ο φαρμακοποιός χρέωνε το φάρμακο 2.000 ευρώ, δέκα φορές ακριβότερα από όσο του κόστιζε. Ο σύζυγος της άρρωστης γυναίκας, ο Heinz, πήγε σε όλους τους γνωστούς του να δανειστεί χρήματα, αλλά δεν μπόρεσε να συγκεντρώσει παρά μόνο τα μισά από όσα κόστιζε το φάρμακο. Είπε στο φαρμακοποιό ότι η γυναίκα του πέθαινε και του ζήτησε να του πουλήσει το φάρμακο φθηνότερα ή να του επιτρέψει να το πληρώσει αργότερα. Αλλά ο φαρμακοποιός αρνήθηκε. Ο Heinz, απελπισμένος, διέρρηξε το φαρμακείο για να κλέψει το φάρμακο για τη σύζυγό του. **Έπρεπε να κάνει κάτι τέτοιο; Γιατί;**

Η ιστορία του Heinz

Μετά το τέλος της ιστορίας, οι συμμετέχοντες έπρεπε να απαντήσουν σε μία σειρά από ερωτήσεις, όπως:

- Έπρεπε ο Heinz να κλέψει το φάρμακο (ή όχι);
- Αν ο Heinz δεν αγαπάει τη γυναίκα του, θα πρέπει να κλέψει το φάρμακο (ή όχι);
- Υποθέστε ότι το άτομο που πεθαίνει δεν είναι η γυναίκα του, αλλά κάποιος άγνωστος. Πρέπει να κλέψει ο Heinz το φάρμακο για έναν άγνωστο (ή όχι);
- Είναι σημαντικό οι άνθρωποι να κάνουν τα πάντα για να σώσουν τη ζωή κάποιου (ή όχι);

Kohlberg και Ηθική Ανάπτυξη

- Τον Kohlberg δεν τον ενδιέφερε η τελική επιλογή της μίας ή της άλλης απάντησης (ΝΑΙ ή ΟΧΙ) στα συγκεκριμένα ερωτήματα, αλλά οι εξηγήσεις των συμμετεχόντων, δηλαδή η συλλογιστική που οι συμμετέχοντες ανέπτυσαν όταν απαντούσαν.
- Ο Kohlberg, με βάση τις απαντήσεις που έπαιρνε σε διλήμματα όπως η ιστορία του Heinz, κατέληξε στη θεωρία του.

Αναλυτική παρουσίαση των σταδίων ηθικής ανάπτυξης

<u>ΕΠΙΠΕΔΟ I</u> ΠΡΟΣΥΜΒΑΤΙΚΟ	Στάδιο 1	<u>Ετερόνομη ηθική.</u> Αμοιβή και τιμωρία (σωστό είναι αυτό που αποφεύγει την τιμωρία)
	Στάδιο 2	<u>Ατομιστική ηθική.</u> Σωστό είναι αυτό που σ' ευχαριστεί.
<u>ΕΠΙΠΕΔΟ II</u> ΣΥΜΒΑΤΙΚΟ	Στάδιο 3	Σωστό είναι αυτό που σε καθιστά αποδεκτό από τους άλλους.
	Στάδιο 4	Το σωστό είναι αυτό που συμπίπτει με τους γραπτούς νόμους και κανόνες
<u>ΕΠΙΠΕΔΟ III</u> ΜΕΤΑΣΥΜΒΑΤΙΚΟ	Στάδιο 5	Τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν προτεραιότητα έναντι των νόμων.
	Στάδιο 6	Ηθική είναι υπόθεση της προσωπικής συνείδησης του καθενός

Τα στάδια ηθικής ανάπτυξης κατά Kohlberg

- Κάθε στάδιο αντιπροσωπεύει έναν τρόπο σκέψης, μια 'μέθοδο σκέψης' και όχι μια ηθική απόφαση.
- Κάθε στάδιο προϋποθέτει τα επιτεύγματα του προηγούμενου σταδίου.
- Η διαδοχή των σταδίων είναι σταθερή, αμετάβλητη και οικουμενική.

Τα στάδια ηθικής ανάπτυξης κατά Kohlberg

- Προϋπόθεση για τη διατύπωση ηθικών κρίσεων είναι η **απαλλαγή από τον εγωκεντρισμό της προσχολικής ηλικίας και η ικανότητα να μπαίνει το παιδί νοητικά και συναισθηματικά στη θέση του άλλου.**
- Η γνωστική ανάπτυξη δεν αποτελεί επαρκή συνισταμένη της ηθικής ανάπτυξης. Μεγάλη σημασία παίζουν και οι **κοινωνικές εμπειρίες που έχει το άτομο (π.χ., μετασυμβατικό επίπεδο –ενήλικη ζωή).**

επίπεδο	Στάδιο	Προσανατολισμός
Προ-συμβατικό	0	Εγωκεντρική κρίση
	1	Τιμωρία και υπακοή
	2	Προσωπική ανταμοιβή, πραγματιστικός, σχετικισμός, ανταλλαγή
συμβατικό	3	«το καλό παιδί»
	4	Νόμος και τάξη
Μετά-συμβατικό	5	Κοινωνικό συμβόλαιο
	6	Οικουμενικές ηθικές αρχές

<https://www.youtube.com/watch?v=5czp9S4u26M>

Προσυμβατικό Επίπεδο (προσχολική – 9 ετών) Στάδιο 1: ετερόνομη σκέψη

- Τι είναι σωστό: Υπακοή για την υπακοή
- Λόγοι για την τήρηση του σωστού: Αποφυγή της τιμωρίας και της μεγαλύτερης δύναμης της εξουσίας
- Κοινωνική προοπτική: Εγωκεντρική προοπτική – Δεν αναγνωρίζονται τα ενδιαφέροντα ή οι απόψεις των άλλων, ούτε το ενδεχόμενο να είναι διαφορετικές

Στάδιο 1. Ηθική που προσανατολίζεται στην τιμωρία και στην υπακοή

- Μια πράξη κρίνεται ως 'καλή' ή 'κακή' ανάλογα με τις συνέπειές της.
- Τα παιδιά αγνοούν τις αντικειμενικές επιπτώσεις μιας πράξης ή τις προθέσεις του ατόμου που ενεργεί.
- Υπακούουν σε κάθε μορφή εξουσίας μόνο και μόνο για να αποφύγουν την τιμωρία (*δεν έχουν, ωστόσο, πραγματική επίγνωση της έννοιας του κανόνα, π.χ., είναι κακή η πράξημόνον όταν πιαστεί κάποιος*).
- Τα παιδιά θεωρούν ότι κακή συμπεριφορά είναι αυτή που τιμωρείται και καλή αυτή που επιβραβεύεται.

Παραδείγματα απαντήσεων στην ιστορία του Heinz, σταδίου 1

- Ο Heinz δεν πρέπει να κλέψει το φάρμακο, γιατί είναι λάθος, κακό και αντίθετο προς το νόμο, και ανά πάσα στιγμή μπορεί να πιαστεί και να πάει φυλακή.
- Ωστόσο μπορεί ορισμένα παιδιά να υποστηρίξουν τον Heinz, λέγοντας πως μπορεί να κλέψει το φάρμακο, καθώς αρχικά είχε ρωτήσει και δεν έκλεψε κάτι μεγάλο, επομένως δεν θα τιμωρηθεί.
- Ακόμα και αν όμως τα παιδιά στηρίξουν την κλοπή του φαρμάκου από τον Heinz, η σκέψη τους ακόμα εξαρτάται από την περίπτωση της τιμωρίας από τις αρχές (Crain, 1985).

Προσυμβατικό Επίπεδο

Στάδιο 2: συντελεστικός ατομικισμός

- Τι είναι σωστό: συμμόρφωση στους κανόνες μόνο όταν σχετίζονται με άμεσα συμφέροντα
- Λόγοι για την τήρηση του σωστού: η εξυπηρέτηση των ατομικών αναγκών και συμφερόντων
- Κοινωνική προοπτική: ο καθένας έχει τα δικά του συμφέροντα να προωθήσει και αυτό μπορεί να δημιουργήσει σύγκρουση

Στάδιο 2. Ηθική του ατομισμού, των συντελεστικών στόχων και της συνδιαλλαγής

- Τα παιδιά τηρούν τους κανόνες προκειμένου να κερδίσουν αμοιβές ή όταν εξυπηρετούνται προσωπικές τους ανάγκες.
- Το παιδί δείχνει κάποιο ενδιαφέρον για τις ανάγκες των άλλων μόνον όταν υπάρχει δυνατότητα ανταπόδοσης *(το να κάνουμε πράγματα για άλλους είναι 'σωστό' μόνον αν ωφεληθούμε κάποια στιγμή από αυτούς)*.
- **‘Σωστό’ είναι ό,τι αποφέρει κέρδη ή ανταλλάγματα ή όφελος στο παιδί.**

Παραδείγματα απαντήσεων στην ιστορία του Heinz, σταδίου 2

- Ο Heinz **πρέπει** να κλέψει το φάρμακο, επειδή η γυναίκα του το χρειάζεται για να ζήσει κι εκείνος χρειάζεται την παρέα της.
- Ο Heinz **δεν πρέπει** να κλέψει το φάρμακο, επειδή μπορεί να τον πιάσουν και η γυναίκα του θα έχει πεθάνει πριν βγει εκείνος από τη φυλακή κι έτσι δεν θα έχει κανένα όφελος.

- Ο Heinz μπορεί μεν να θεωρεί ότι είναι σωστό να πάρει το φάρμακο, ο φαρμακοποιός όμως όχι.
- Καθώς όλα είναι σχετικά, ακόμα και το σωστό, καθένας έχει το δικαίωμα να επιδιώκει το προσωπικό του συμφέρον.
- Τα παιδιά που είναι υπέρ της κλοπής του φαρμάκου, υποστηρίζουν πως αν τελικά συλληφθεί ο Heinz μπορεί να επιστρέψει το φάρμακο και να του επιβληθεί μικρότερη ποινή, πράγμα που δεν θα τον ενοχλήσει καθώς βγαίνοντας θα είχε το αγαπημένο του πρόσωπο.

- Τα παιδιά που είναι κατά, θεωρούν πως μπορεί να μην του επιβληθεί μεγάλη ποινή, αλλά μπορεί το αγαπημένο του πρόσωπο να μη ζει μέχρι να βγει από τη φυλακή και έτσι δεν θα έχει καταφέρει κάτι σημαντικό.
- Αν το αγαπημένο του πρόσωπο πεθάνει δεν θα πρέπει να κατηγορεί τον εαυτό του καθώς δεν ευθύνεται εκείνος για την ασθένειά του (Nagel, Waldmann & Wiegmann, 2011).

Συμβατικό Επίπεδο (9 ετών - εφηβεία)

Στάδιο 3: Διαπροσωπική αποδοχή

- Τι είναι σωστό: να ζει κανείς σύμφωνα με τις προσδοκίες του άμεσου κοινωνικού περιβάλλοντος
- Λόγοι για την τήρηση του σωστού: η φροντίδα για τους άλλους
- Κοινωνική προοπτική: Συνειδητοποίηση αμοιβαίων αισθημάτων, συμφωνιών και προσδοκιών που προτάσσονται του ατομικού συμφέροντος - κατανόηση της θέσης του άλλου.
Έλλειψη γενικότερης κοινωνικής προοπτικής

Στάδιο 3. Ηθική του ‘καλού αγοριού’/ ‘καλού’ κοριτσιού’

- Το παιδί συμμορφώνεται στις προσδοκίες των ατόμων στο στενό περιβάλλον του (γονείς, δάσκαλοι, συμμαθητές).
- Μια συμπεριφορά κρίνεται ως ηθική εφόσον ευχαριστεί τους άλλους και είναι αποδεκτή από τα πρόσωπα του κοινωνικού περιβάλλοντος.
- Οι πράξεις αξιολογούνται με βάση την πρόθεση.
- Ένας από τους στόχους του παιδιού είναι να θεωρείται ‘καλό’ παιδί.

Παραδείγματα απαντήσεων στην ιστορία του Heinz, σταδίου 3

- Ο Heinz **πρέπει** να κλέψει το φάρμακο, επειδή η κοινωνία περιμένει από έναν σύζυγο που αγαπάει τη γυναίκα του να τη βοηθήσει, ανεξάρτητα από τις συνέπειες.
- Ο Heinz **δεν πρέπει** να κλέψει το φάρμακο, επειδή θα ατιμάσει την οικογένειά του και τα μέλη της θα ντρέπονται γι' αυτόν.

Παραδείγματα απαντήσεων στην ιστορία του Heinz, σταδίου 3

- Ο Heinz είχε το δικαίωμα να κλέψει το φάρμακο γιατί ήταν ένας καλός άνθρωπος που ήθελε να σώσει τη γυναίκα του.
- Οι προθέσεις του ήταν καλές, ήθελε να σώσει κάποιο άτομο που αγαπούσε.
- Αλλά ακόμη και αν δεν την αγαπούσε πάλι θα έπρεπε να κλέψει το φάρμακο γιατί δεν μπορούσε να κάθεται και να τη βλέπει να πεθαίνει.

Παραδείγματα απαντήσεων στην ιστορία του Heinz, σταδίου 3

- Άλλες απαντήσεις παιδιών λένε πως αν έκλεβε το φάρμακο δε θα τον θεωρούσε κανείς κακό, αντίθετα αν δεν το έκανε δεν θα μπορούσε να αντικρύσει ξανά την οικογένειά του, καθώς θα άφηνε ένα αγαπημένο του πρόσωπο να πεθάνει και θα το θεωρούσαν απάνθρωπο (Crain, 1985)

Συμβατικό Επίπεδο

Στάδιο 4: Προσήλωση στο κοινωνικό σύστημα

- Τι είναι σωστό: σωστό είναι ότι συντελεί στην καλυτέρευση της ομάδας, της κοινωνίας των θεσμών
- Λόγοι για την τήρηση του σωστού: η αποφυγή διάλυσης του κοινωνικού συστήματος
- Κοινωνική προοπτική: Διαφοροποίηση της κοινωνικής προοπτικής από τη διαπροσωπική συμφωνία. Το άτομο συντάσσεται με το σύστημα που καθορίζει τους ρόλους και τους κανόνες

Στάδιο 4. Ηθική της συνείδησης και της έννομης τάξης

- Το ενδιαφέρον τώρα μετατοπίζεται από τη στενή κοινωνική ομάδα στην οποία συμμετέχει το άτομο στην ευρύτερη κοινωνική ομάδα.
- **Αποδοχή και συμμόρφωση στους κοινωνικούς κανόνες**, εξαιτίας της πεποίθησης ότι οι κανόνες και οι νόμοι συμβάλλουν στη διατήρηση της τάξης (τάξη καλή και ηθική).
- **Ηθικό θεωρείται το να εκτελεί κάποιος τα καθήκοντά του, να σέβεται την εξουσία, να διατηρεί την κοινωνική τάξη. Η συνεισφορά στην κοινωνία θεωρείται, επίσης, θεμιτή.**

Παραδείγματα απαντήσεων στην ιστορία του Heinz, σταδίου 4

- Ο Heinz **πρέπει** να κλέψει το φάρμακο, επειδή η κοινωνία σύντομα θα διαλυθεί αν επιτρέπεται σε ανθρώπους όπως ο φαρμακοποιός να ξεφεύγουν με την απληστία και τον ατομισμό τους.
- Ο Heinz **δεν πρέπει** να κλέψει το φάρμακο, επειδή αν κάθε άνθρωπος παίρνει το νόμο στα χέρια του, ανεξάρτητα από το πόσο δικαιολογημένη είναι μια ενέργεια, η κοινωνική τάξη γρήγορα θα καταλυθεί.

Μετασυμβατικό Επίπεδο (εφηβεία)

Στάδιο 5: Η «πριν-από-την-κοινωνία προοπτική»:

- Τι είναι σωστό: Οι καλύτερες αξίες είναι αυτές που υποστηρίζονται από τους νόμους, γιατί είναι αποδεκτές από όλη την κοινωνία.
- Λόγοι για την τήρηση του σωστού: Μια μορφή συναισθηματικής υποχρέωσης απέναντι στο νόμο που εκπηγάξει από το κοινωνικό συμβόλαιο του ατόμου.
- Κοινωνική προοπτική: Το ορθολογικά σκεπτόμενο άτομο έχει συνειδητοποιήσει τις ηθικές αξίες και τα δικαιώματα πριν από την προσχώρηση σε κοινωνικές συμβάσεις. Συνυπολογίζει την ηθική και τη νομική διάσταση μιας άποψης

Στάδιο 5. Ηθική του κοινωνικού συμβολαίου, των ατομικών δικαιωμάτων και των δημοκρατικά αποδεκτών νόμων

- Οι ηθικές κρίσεις εδώ υπερβαίνουν τους νόμους που θεσμοθετεί η κοινωνία (ευελιξία στις ηθικές κρίσεις).
- Ηθικές είναι οι πράξεις που εκφράζουν την πλειοψηφία των ανθρώπων.

- Το άτομο έχει διαμορφώσει προσωπικές αξίες και θέσεις και αναγνωρίζει ότι οι κανόνες πρέπει να τηρούνται επειδή είναι μέρος του **Κοινωνικού Συμβολαίου** (ζούμε σύμφωνα με τους νόμους/ ισορροπία μεταξύ ατομικών δικαιωμάτων και δημοκρατικά αποδεκτών νόμων). Κατανοεί, όμως, ότι οι κανόνες μπορεί να είναι άδικοι και μπορούν να αλλάξουν.
- Ορισμένες αξίες, όπως αυτές της ζωής και της ελευθερίας, θεωρούνται ότι είναι απαράβατες και πρέπει να διατηρηθούν ανεξάρτητα από την πλειοψηφία των απόψεων.

Παραδείγματα απαντήσεων στην ιστορία του Heinz, σταδίου 5

- Ο Heinz **πρέπει** να κλέψει το φάρμακο, επειδή ο νόμος δεν έχει διατυπωθεί για περιπτώσεις στις οποίες η υπακοή σε αυτόν θα κοστίσει μια ανθρώπινη ζωή.
- Ο Heinz **δεν πρέπει** να κλέψει το φάρμακο, επειδή ακόμα κι αν δεν κατηγορηθεί σε περίπτωση που το κλέψει, ακόμα και αν εξαιρετικές καταστάσεις δικαιολογούν το να πάρει κάποιο άτομο το νόμο στα χέρια του, το αποτέλεσμα δε δικαιώνει πάντα τα μέσα.

Μετασυμβατικό Επίπεδο

Στάδιο 6: Ηθική των πανανθρώπινων αρχών

- Οι ηθικές ιδέες, πανανθρώπινες ηθικές αξίες και αρχές ενσωματώνονται μέσα σε μια συνεπή και συνεκτική φιλοσοφία ζωής που διαμορφώνει την προσωπική ηθική συνείδηση του ατόμου.
- Πίστη σε **αφηρημένες αρχές**
-κατευθυντήριες γραμμές που ξεπερνούν τους άλλους (ζωή, ελευθερία, ισότητα).

Στάδιο 6. Ηθική προσανατολισμένη στην προσωπική επιλογή καθολικών αρχών

- Όταν οι αρχές αυτές συγκρούονται με το νόμο, ηθικό είναι να ακολουθεί κάποιος τη συνείδησή του, ακόμη κι αν διακινδυνεύει ο ίδιος (π.χ., απειλή φυλακής, κοινωνικός αποκλεισμός).
- Υποθετική εννοιολογική κατασκευή, καθώς πολύ λίγοι άνθρωποι τελικά επιδεικνύουν αυτού του τύπου την ηθική σκέψη.

Παραδείγματα απαντήσεων στην ιστορία του Heinz, σταδίου 6

- Ο Heinz **πρέπει** να κλέψει το φάρμακο, επειδή όταν μια επιλογή πρέπει να γίνει ανάμεσα στο να μην τηρηθεί ο νόμος και στο να σωθεί μία ζωή, κάποιος πρέπει να ενεργεί σύμφωνα με την ανώτερη αρχή της διατήρησης και σεβασμού της ζωής.
- Ο Heinz **δεν πρέπει** να κλέψει το φάρμακο, επειδή πρέπει να σκεφτεί και τους άλλους ανθρώπους που το χρειάζονται εξίσου με τη γυναίκα του. Κλέβοντας το φάρμακο, θα ενεργούσε σύμφωνα με τα προσωπικά του συμφέροντα και θα έδειχνε τέλεια περιφρόνηση στην αξία όλων αυτών των ανθρώπων που είχαν ανάγκη το φάρμακο.

Συνοπτικά: ‘Γιατί να τηρήσω έναν κανόνα;’

- **Στάδιο 1.** “Γιατί δε θα τιμωρηθώ”.
- **Στάδιο 2.** “Γιατί θα ανταμειφθώ αργότερα”.
- **Στάδιο 3.** “Γιατί το θέλουν οι φίλοι μου”.
- **Στάδιο 4.** “Γιατί είναι νόμος”.
- **Στάδιο 5.** “Γιατί η τήρηση των κανόνων είναι για το καλό της κοινωνίας”.
- **Στάδιο 6.** “Είναι ένας αφηρημένος, καθολικός κανόνας και μπορώ να ζω σύμφωνα με αυτόν, διότι είναι δίκαιος. Αν δεν ήταν δίκαιος κανόνας, δε θα τον τηρούσα”.

Κριτική στη θεωρία του Kohlberg

1. Ως προς την οικουμενικότητα των σταδίων:

- Kohlberg: τα επίπεδα/στάδια της ηθικής ανάπτυξης είναι **οικουμενικά**.
- Ωστόσο, ορισμένοι ερευνητές επισήμαναν ότι τα στάδια του Kohlberg, ενδεχομένως, αντιπροσωπεύουν την ηθική σκέψη που επικρατεί αποκλειστικά και μόνον στις δυτικές ατομικιστικές κοινωνίες. Ο Kohlberg παρέβλεψε σημαντικές πολιτισμικές διαφορές οι οποίες επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τι θεωρείται ηθικό και τι όχι σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμό (**‘ηθική απολυτοκρατία’**).

Κριτική στη θεωρία του Kohlberg

Snarey (1987): μετα-ανάλυση 40 ανεξάρτητων ερευνών για την ηθική ανάπτυξη που είχαν διεξαχθεί σε 27 διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια.

- Σε όλες τις έρευνες οι ερευνητές είχαν βρει ότι οι συμμετέχοντες διέρχονταν από τα στάδια με την ίδια ακολουθία, χωρίς αντιστροφές πορείας, καθώς και ότι τα στάδια 1 έως 5 υπήρχαν σε όλες τις πολιτισμικές ομάδες που μελετήθηκαν.
- Ωστόσο, κανένα ίχνος του σταδίου 6 δε βρέθηκε σε άτομα από συγκεκριμένα πολιτισμικά πλαίσια.

Κριτική στη θεωρία του Kohlberg

- Επιπλέον, σε πιο συλλογικούς πολιτισμούς (π.χ., *Ταϊβάν, Παπούα-Νέα Γουϊνέα και Ισραήλ*), ορισμένες από τις ηθικές κρίσεις δεν συμφωνούσαν με κανένα από τα έξι στάδια του Kohlberg.
- Επρόκειτο για κρίσεις που στηρίζονταν στην ευημερία ολόκληρης της κοινότητας. Τέτοια συλλογιστική δε βρέθηκε στις κρίσεις συμμετεχόντων από τις ΗΠΑ.

Κριτική στη θεωρία του Kohlberg

2.Ως προς τα ηθικά διλήμματα:

- Τα ηθικά διλήμματα που χρησιμοποίησε ο Kohlberg ήταν τεχνητά και ιδιαιτέρως σύνθετα για τα παιδιά (τα παιδιά έπρεπε να είναι σε θέση να συγκρατούν ένα μεγάλο αριθμό πληροφοριών που εμπλέκουν πολλά πρόσωπα και καταστάσεις).

ΑΡΑ: η μεθοδολογία του Kohlberg ενδεχομένως υποτιμά την ικανότητα των μικρών παιδιών να σκέφτονται ηθικά.

- Όταν μάλιστα παρατηρήσει κάποιος τα παιδιά στο φυσικό τους περιβάλλον (σχολείο, σπίτι), πολλές φορές επιδεικνύουν ανώτερους τύπους ηθικής σκέψης σε πολύ μικρές ηλικίες.

Κριτική στη θεωρία του Kohlberg

- Όλα τα ηθικά διλήμματα που χρησιμοποίησε ο Kohlberg, αναφέρονταν σε αρνητικές πράξεις (*κλοπή, ανυπακοή, τιμωρία κ.ά.*).
- Συνεπώς, μπορεί να μην καταγράφουν το είδος της ηθικής σκέψης που χρησιμοποιείται από τα παιδιά στο πλαίσιο θετικών κοινωνικών συμπεριφορών (*π.χ., το να βοηθάς κάποιον όταν ξέρεις ότι αυτή η πράξη θα είναι εις βάρος σου*).

Κριτική στη θεωρία του Kohlberg

3.Ως προς τη σχέση λόγου και πράξης:

- Οι έρευνες του Kohlberg αξιολόγησαν τις ηθικές κρίσεις και όχι την ηθική συμπεριφορά.
- Μπορεί να υπάρχει μεγάλη απόσταση μεταξύ των ηθικών κρίσεων σε διλήμματα και της ηθικής συμπεριφοράς. Κατά συνέπεια, η συμπεριφορά συχνά μπορεί να μην αντανακλά τις σκέψεις και τις πεποιθήσεις κάποιου για το τι είναι ηθικό και τι όχι.
- ***Ανάγκη ‘ηθικής εκπαίδευσης’ (Damon, 1999).***

Κριτική στη θεωρία του Kohlberg

4. Διαφορές φύλου ως προς την ηθική ανάπτυξη:

- Ο Kohlberg μελέτησε μόνο άνδρες και αγνόησε την πιθανότητα η ηθική σκέψη να αναπτύσσεται διαφορετικά στις γυναίκες από ό,τι στους άνδρες.
- Η Carol Gilligan κύρια εκφραστής της κριτικής αυτής
- **“Έχουν οι γυναίκες λιγότερο ανεπτυγμένη ηθική σκέψη από ό,τι οι άνδρες;”**
- Kohlberg (1971): **ΝΑΙ**
- *(Οι γυναίκες ορίζουν το ‘σωστό’ με αναφορά σε ό,τι ευχαριστεί ή βοηθά τους άλλους και ότι εγκρίνεται από αυτούς)–Στάδιο 3.*

Gilligan και Ηθική Ανάπτυξη

C. Gilligan (1993). *In a different voice: Letters to Readers*, Harvard University Press (p. xi).

- **<https://www.youtube.com/watch?v=HctzZwwueL4>**

Gilligan και Ηθική Ανάπτυξη

- Η Gilligan υποστήριξε ότι η υποτιθέμενη 'κατωτερότητα' των γυναικών έχει να κάνει κυρίως με τα κριτήρια με τα οποία αξιολογείται η ηθική ανάπτυξη και όχι με την ποιότητα της σκέψης των γυναικών.
- Σύμφωνα με το μοντέλο του Kohlberg, τα υψηλότερα στάδια ηθικής σκέψης προσδιορίζονται με αναφορά σε παραδοσιακά ανδρικές αξίες (ατομισμός, ορθολογισμός, δικαιοσύνη).
- Οι παραδοσιακά γυναικείες αξίες της παροχής φροντίδας στους άλλους, της υπευθυνότητας, της ευτυχίας των άλλων συνδέονται με τα στάδια 3 και 4 στα διλήμματα τα οποία χρησιμοποίησε ο Kohlberg.

Gilligan και Ηθική Ανάπτυξη

- Η διαφορά αυτή μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι τα κορίτσια κοινωνικοποιούνται στο ρόλο του να παρέχουν στοργή και φροντίδα και να νοιάζονται για τις ανάγκες των άλλων.
- Τα αγόρια κοινωνικοποιούνται επίσης με τον ίδιο τρόπο, όμως, καθώς μεγαλώνουν, ενθαρρύνονται περισσότερο (συγκριτικά με τα κορίτσια) προς την αυτονομία, την ανεξαρτησία, ιδιότητες απαραίτητες για την επαγγελματική επιτυχία.
- Ο προσανατολισμός αυτός τα κάνει να έρχονται συχνά σε σύγκρουση με τα ανθρωπιστικά, ηθικά ενδιαφέροντα.

Gilligan και Ηθική Ανάπτυξη

- Η Gilligan αμφισβήτησε τον προσανατολισμό προς τη δικαιοσύνη που διέκρινε τη θεωρία του Kohlberg.
- Σύμφωνα με τη Gilligan, ο προσανατολισμός προς τη δικαιοσύνη αποτελεί κατεξοχήν μια ανδρική υπόθεση.
- Η ίδια υποστήριξε ότι οι άνδρες σκέφτονται κυρίως με αναφορά σε κανόνες και νόμους, ενώ οι γυναίκες κυρίως με αναφορά στη 'φροντίδα προς τους άλλους' (μέριμνα) και τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Gilligan και Ηθική Ανάπτυξη

- Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι **οι γυναίκες ακολουθούν ένα διαφορετικό μονοπάτι ανάπτυξης της ηθικής σκέψης απ' ό,τι οι άνδρες** (η υπευθυνότητα και η έγνοια για τους άλλους προηγείται και ξεπερνά τα ατομικά δικαιώματα).

ΑΡΑ, οι γυναίκες δεν είναι λιγότερο ή περισσότερο ηθικές συγκριτικά με τους άνδρες, είναι ηθικές κατά έναν διαφορετικό τρόπο από ό,τι οι άνδρες.

- Χρησιμοποίησε και η ίδια ηθικά διλήμματα, πιο **ρεαλιστικά** (ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη, έκτρωση ή συνέχιση της εγκυμοσύνης).

Επίπεδα ηθικής ανάπτυξης κατά Gilligan

- Πρότεινε 3 επίπεδα για την ανάπτυξη της ηθικής σκέψης:
- Επίπεδο 1. Προσανατολισμός η ατομική επιβίωση (έμφαση στις προσωπικές ανάγκες και επιθυμίες).
- Μετάβαση 1: Από τον ατομισμό στην υπευθυνότητα (σύγκρουση ανάμεσα στις προσωπικές επιθυμίες και το 'σωστό').

Επίπεδα ηθικής ανάπτυξης κατά Gilligan

- Επίπεδο 2. Καλοσύνη = Αυτοθυσία (υιοθέτηση παραδοσιακά γυναικείων αξιών και έμφαση στις διαπροσωπικές σχέσεις / προσανατολισμός προς την ευχαρίστηση άλλων ακόμη κι αν κάτι τέτοιο απαιτεί προσωπικές θυσίες).
- Μετάβαση 2: Από την καλοσύνη στην αλήθεια (αμφισβήτηση της έννοιας της αυτοθυσίας, ανεξάρτητα από τις συνέπειες δεν είναι πάντα σωστό στο όνομα της ηθικής να κάνεις κακό στον εαυτό σου).

Επίπεδα ηθικής ανάπτυξης κατά Gilligan

- Επίπεδο 3. Η ηθική της μη βίας (η αποφυγή της βίας προς τους άλλους και τον εαυτό βρίσκεται πίσω από όλες τις ηθικές κρίσεις/ η έγνοια για το καλό όλων των ανθρώπων καθίσταται καθολική αρχή και υιοθετείται).

Κριτική στη θεωρία της Gilligan

- Μήπως και τα διλήμματα της Gilligan ήταν και αυτά προκατειλημμένα (προς την άλλη κατεύθυνση);
- Είναι πραγματικά διαφορετικοί άνδρες και γυναίκες;

Ηθική Ανάπτυξη και Φύλο

- Οι έρευνες που ασχολήθηκαν με την ηθική σκέψη ανδρών και γυναικών κατέληξαν σε **αντιφατικά ευρήματα**.
- Η **Eisenberg** και οι συνεργάτες της (1991) βρήκαν ότι η προκοινωνική κρίση των κοριτσιών ήταν υψηλότερου επιπέδου από ό,τι αυτή των αγοριών στο τέλος της παιδικής ηλικίας (10-12 ετών). Στην εφηβεία, όμως, δεν παρατήρησαν διαφυλικές διαφορές.
- Από την άλλη, ο **Stimpson** και οι συνεργάτες του (1991) έδωσαν σε φοιτητές να αξιολογήσουν 18 επίθετα που αναφέρονταν στη 'διαπροσωπική ευαισθησία' και στη 'μέριμνα'. Οι γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα έκριναν ως περισσότερο ηθικούς αυτούς τους όρους από ό,τι οι άντρες.

Ηθική Ανάπτυξη και Φύλο

- Αν οι υποθέσεις της Gilligan ίσχυαν, τότε οι γυναίκες θα έπρεπε να είναι περισσότερο αλτρουίστριες, να δείχνουν μεγαλύτερη ενσυναίσθηση και να ενδιαφέρονται πιο πολύ για τις ανθρώπινες σχέσεις, ενώ αντίθετα, οι άντρες να είναι λιγότερο αλτρουιστές. Ωστόσο, η έρευνα της αλτρουιστικής συμπεριφοράς, της αλληλοβοήθειας και άλλων μορφών προκοινωνικής συμπεριφοράς δεν έχει αναδείξει τέτοιες διαφορές.
- Συμπερασματικά, είναι δύσκολο να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα υπέρ της μίας ή της άλλης άποψης. Οι διαφορές μεταξύ γυναικών και ανδρών ως προς την ηθική σκέψη δεν είναι ξεκάθαρες.

Ηθική Ανάπτυξη και Φύλο

- Η άποψη της Eisenberg:
- Η ηθική ανάπτυξη δε συντελείται με τη μορφή άκαμπτων και απόλυτων σταδίων (δεν είναι αυστηρά καθορισμένη και, κατά συνέπεια, προβλέψιμη).
- Οι ηθικές κρίσεις των παιδιών επηρεάζονται από πολλούς παράγοντες (από το συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο μεγαλώνουν μέχρι και το πώς αισθάνονται τη συγκεκριμένη στιγμή που καλούνται να προβούν στη λήψη μιας ηθικής απόφασης).

Ηθική Ανάπτυξη και Φύλο

ΑΡΑ:

- Τα παιδιά αλλά και οι ενήλικες είναι δυνατό να κάνουν ηθικές κρίσεις και να λαμβάνουν ηθικές αποφάσεις υψηλότερου επιπέδου τη μια στιγμή και χαμηλότερου επιπέδου την άλλη στιγμή.
- Είναι δυνατόν, επίσης, το επίπεδο της ηθικής κρίσης ή ηθικής απόφασης να διαφοροποιείται ανάλογα με το θέμα ή την περίσταση κάθε φορά (παροχή βοήθειας σε άτομο που υποφέρει vs διακρίσεις όταν προσκαλεί φίλους στο σπίτι).

Προεκτάσεις για τους εκπαιδευτικούς

- Διλήμματα: ο διδάσκων βλέπει τις πραγματικές απόψεις των μαθητών του.
- Αναλύουμε τις συνέπειες της κάθε επιλογής και καθοδηγούμε σε «δίκαιες» λύσεις.
- Τονίζουμε τις αρνητικές συνέπειες μιας ανάρμοστης συμπεριφοράς, τόσο στο άτομο όσο και στον κοινωνικό περίγυρο ώστε να μη συμβούν.

Προεκτάσεις για τους εκπαιδευτικούς

- Το παιδί γνωρίζει τι περιμένει ο διδάσκων, τι θέλει, και προσπαθεί να τον ευχαριστήσει.
- Παρέχουμε ανταμοιβές για να ενθαρρύνουμε την επανάληψη της θετικής συμπεριφοράς
- Γνωστοποιούμε την ύπαρξη αρνητικών συνεπειών σε ανάρμοστες, μη επιθυμητές συμπεριφορές.

Προεκτάσεις για τους εκπαιδευτικούς

- Η καλή συμπεριφορά είναι αυτή που ευχαριστεί ή βοηθάει και τους άλλους, άρα και οι εκπαιδευτικοί συμπεριφέρονται ανάλογα προς τους μαθητές τους.
- Δίνουν έμφαση στο δίκαιο τρόπο επίλυσης προβλημάτων, διδάσκουν τον τρόπο.

Πρακτικοί κανόνες

- Δημιουργία ηθικών διλημάτων και παρότρυνση για επίλυση.
- Διάλογος
- Αναγνώριση ηθικών αξιών.
- Ενίσχυση, επιβράβευση.